

1915 ERMENİ AYAKLANMALARINDA ÇARLIK RUSYASI'NIN ROLÜ

Doç. Dr. Aydın SÜER

Ermeni sorunu, günümüzde ülkemizin uluslararası düzeyde yüzyüze bulunduğu sorunların en önemlilerinden birisi olmayı sürdürmektedir ve daha uzun süre gündemde kalacağı da anlaşılmaktadır.

Ermeni sorunu üzerine yurt içinde ve yurt dışında pek çok yayın yapılmıştır ve yapılmaktadır. Yurt dışında yapılan araştırmalar, genellikle aleyhimize bir hava taşımakta, yapılan sistemli bir propaganda ile de bu durum her geçen gün daha fazla güçlenmekte ve yandaş bulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, sözde Ermeni soykırımına dayanak yapılmaya çalışılan 1915 olaylarında çarlık Rusya'sının oynadığı rolü ve ayaklanmanın gerçek nedenlerini, başta Ermeni asıllı Sovyet tarihçi B.A. Boryan'ın 1928 yılında Sovyetler Birliği'nde yayımlanan "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB" eserine dayanarak ortaya koymaya çalışmaktır. Böylelikle o günkü gerçeklerle, bugünkü yaklaşımlar arasındaki çelişkilerin de ortaya çıkacağı inancındayız.

Türklerle Rum ve Ermeni azınlık arasındaki sürtüşmelerin 1. Dünya Savaşı başlarında iyice belirginleşmesi ve kanlı olaylara dönüşmesinin nedenlerinden birisinin ekonomik olduğunu ileri süren Sovyet tarihçi Aliev, 1976 da yayımlanan "Jöntürk Yönetimi Döneminde Türkiye" adlı eserinde şu görüşe yer vermektedir:

"Ermeni ve Rum burjuvazisi, imparatorluğun dış ticaretinde önemli rol oynamakta, İngiliz ve Fransız kapitalini desteklemekteydi. Türkiye'nin Almanya saflarında savaşa girmesi, onları eski ekonomik bağlantılarından yoksun kılmış, azınlıkların bağımsızlık savaşlarını büyük ölçüde etkilemelerine yol açmıştır"¹.

Ermeni hareketini başlatan ikinci neden ise siyasidir ve bunda dış güçlerin oynadığı role Boryan şöyle açıklık getirmektedir:

1 G.Z. Aliev. Tuıtsiya v Period Pravleiiya Mladoturok. Moskova, 1976, s. 275.

" I . Dünya Savaşı başlarında Ermeni diplomatlar, Ermeni sorununu yeniden toplumlarının gündemine getirdiler. Kuşkusuz Ermeni toplumu kendi kişiliğini bu diplomatların psikoloji ve etkinliklerinde görmekteydi, fakat bu kişilerin davranışlarının yönü, yönetimi ve örgütlenmesi Ermenilerin değil, uluslararası diplomasinin elindeydi. Özellikle de Rus diplomasisi bu konuda çözümleyici rolü oynamaktaydı."².

Gerçekten de Rus Çarı, savaşın çıkacağı sırada, daha önce karşısına aldığı Rusya'daki Ermenileri kendi saflarına çekebilmek için girişimlerde bulunmaktaydı.

1914 de yayınlanan manifestoda, Çar İL Nikolay, Rusya'nın bütünlüğünü, şerefini ve onurunu korumak için savaşaacağını, bu yüzden de iç çekişmelerin unutulacağını bildiriyor ve hemen ardından sürgünde bulunan Ermeni Daşnaksütyun partisinin senato üyelerinin Kafkasya'ya dönmelerini sağlıyordu.

Çar, ayrıca, 14 Kasım 1914 de Petrograd kentinde Fransız elçisinin sorusunu şöyle yanıtlıyor ve Ermenileri umutlandırıyor:

"Küçük Asya'da doğal olarak Ermenilerle ilgileneceğim; kuşkusuz onları Türk boyunduruğu altında bırakamayız. Ermenileri Rusya ile birleştirecek miyim ? Onları yalnızca kendileri istedikleri takdirde Rusya ile birleştirebilirim. Bu olmadığı takdirde onlar için bağımsız bir devlet kuracağım."³

Boryan, Ermeni liderlerin, çarın kendi diplomatik kombinasyonları ve manevraları için vermiş olduğu bu diplomatça karşılığa inanmalarını ve çarın içtenliğinden kuşkuya düşmemelerini şöyle açıklamaktadır:

"Çünkü Ermeni diplomatlar siyasal açıdan acemi, uluslararası alandaki siyasal-hukuksal ve sosyo-ekonomik sorunlar konusunda da cahildiler"⁴.

Ermeni liderlerden Civelegov'un çara inandığını ve onu desteklediğini belirten Boryan, Civelegov'un düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

"Civelegov, Rusya'nın çıkarlarının ve uluslararası durumun bağımsız büyük Ermenistan'ın gerçekleşmesi için reel bir garanti oluşturduğunu öne sürmekte, Balkanlar'daki tarihsel olayların, Romanya, Bulgaris-

2 B.A. Boryan. Armeniya-Majdunarodnaya Diplomatya i SSSR. s. 345.

3 a.g.e., s. 357

4 a.g.e., s. 357.

ristan, Doğu Rumeli, Makedonya ve Arnavutluk tarihlerinin de bunu onayladığını belirtmekteydi"⁵.

Civelegov ve yandaşları Ermenistan'ın coğrafi durumunun önemini, büyük devletlerin Ermeni sorunundaki çıkarlarının neyi gerektirdiğini anlayamıyorlar, somut durumun bir analizini yapmayı gerekli görmüyorlardı."⁶

Boryan Rus çarının gerçek niyetine şöyle açıklık getirmektedir: "Gerçekte Rus hükümeti, çıkarları gereği, Ermenilerin otonom bir devlet kurmalarını istemiyor, onu ele geçirmeyi, koloniye dönüştürmeyi ve onlardan sınır boyunda yararlanmayı amaçlıyordu. Ermeni liderler ve ihtilalciler ise bunu anlamıyor ya da anlamak istemiyorlardı"⁷.

Boryan'ın haklı olduğu, Rusların Ermenileri nasıl kullandığı, 1916 yılı başlarında, Erzurum'un Rus ordusu tarafından alınmasından sonra açıkça anlaşılmıştır. Rus ordusu Erzurum'u aldıktan sonra yönetimin aldığı ilk karar, "Ermenilerin Erzurum'da yerleşmeye hakları olmadığı" yolundaydı.

Ruslarla Ermeniler arasındaki ilişki Daşnaksütyun Partisi liderlerince yürütülmekteydi. Daşnaksütyun Partisi, bilindiği gibi, özellikle Rusya'dakiler olmak üzere, çeşitli Ermeni fraksiyonların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış bir partidir. 1890'da kurulmuş, 1892'de programını açıklamıştır. Daşnakların programından partinin bir terör örgütü olarak faaliyet göstereceği anlaşılmaktaydı. Daşnaklar ilk programlarında bağımsızlıktan da söz etmiyorlar, böylelikle" de Hınçak Partisi'nden kesin bir biçimde ayrılıyorlardı"⁸.

Parti, savaşın ilânından bir kaç gün önce Erzurum'da genel bir toplantı çağrısı yaptı. Bu toplantıya Jöntürk komitesinden de özel bir temsilci katılarak, partiye savaşta Osmanlı-Alman koalisyonu saflarında yer almayı önerdi. Buna karşılık, Rusya Ermenistanı sınırları dahilinde otonom bir Ermenistan vaadediliyordu. Daşnak Partisi bu öneriyi reddederek, partinin tarafsızlığını koruyacağını belirtti ise de bu karar yalnızca kağıt üzerinde kaldı.

Partinin İstanbul Komitesi ve Doğu Bürosu çarı destekleme kararı aldı. Parti, bu kararına dayanak olarak, I. Dünya Savaşının temel ilkesinin, ezilen ulusların kurtuluşu olduğu düşüncesini gösteriyordu.

5 a.g.e., s. 347.

6 a.g.e., 347

7 a.g.e., 356

8 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası.

Ve sonuçta Daşnak Partisi'nin Doğu Bürosu ve İstanbul Komitesi, Türkiye'deki diğer Ermeni parti örgütlerinin arzuları ve iradeleri dışında, Türklere karşı harekete geçmeye ve Rus diplomasisinin isteklerine uymaya karar vererek, Doğu Anadolu'da isyan çıkarmak ve örgütlenmek amacıyla Ruslardan parasal yardım almaya başladı.

1915 Şubatında Tiflis'de toplanan Ulusal Kongre'de yapılan yardım ve ayaklanma planı, Daşnak Partisi'nin "askeri daire" temsilcisinin finans seksiyonu raporunda şöyle anlatılmaktadır:

"Bilindiği gibi, Rus hükümeti, savaşın başında Türkiye'deki Ermenileri silahlandırmak ve savaş sırasında ayaklandırmak için, ön harcamalara 242900 ruble vermiştir; gönüllü birliklerimiz Türk ordusunu yaracak, ayaklananlarla birleşecek, cephe gerisinde anarşi yaratacak, böylelikle Rus ordusunun hareketini ve Doğu Anadolu'yu işgalini sağlayacaktır."⁹

Alman bu kararlar ve gelişmeler Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerle, İstanbul ve Rusya'da yaşayan Ermeniler arasında büyük bir görüş ayrılığının doğmasına neden olmuştur. Boryan, Daşnak Partisi'nin aldığı kararı şöyle tanımlıyor:

"Kuşkusuz bu karar, ne Ermeni halkının psikolojik durumundan, ne de objektif koşullardan kaynaklanıyordu. Bu, Türkiye'deki Ermenilerin tamamen iradeleri ve istekleri dışında alınmış bir karardır."¹⁰

Boryan'ın Türkiye'deki Ermenilere olan yaklaşımı da oldukça ilginçtir:

"Türkiye'deki Ermeniler gelişmiş, reel bir ulusal-siyasal bütünlük kazanmış durumdaydılar. Tarihsel olaylar onları olumlu yönde etkilemiş, olayları, büyük devletlerin egemen sınıflarının reel ekonomik çıkarları ve siyasal hesapları açısından görmeyi öğretmişti"¹¹

"Boryan, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Ruslara karşı genel tutumlarını da şöyle tanımlamaktadır:

Türkiye'deki Ermeniler* bir kaç kez, kendi deneyimleriyle, uluslararası diplomasiinin, özellikle de Rus diplomasisinin Ermenistanla ve Ermenilerle yalnızca kendi diplomatik kombinasyonları, Osmanlı devle-

9 B.A. Bor'yan. Armenya-Majdunarodnaya Diplomatiya i SSSR. s. 360.

10 A.g.e. s. 3.

11 a.g.e. s. 360.

tinin iç ve dış işlerinde kendi etkinliklerinin yayılabilmesi ve karşılıklı hesapların yapılabilmesi ölçüsünde ilgilendiklerine kanaat getirmişlerdi".

"Türkiye'deki Ermeniler, Kafkasya Ermenilerince düzenlenecek bir gönüllü harekâtının kendilerine bağımsızlık değil, genel bir kırım getireceğinin bilincindey diler"¹².

Boryan Türkiye'deki Ermenilerin ayaklanmayı engellemek için yaptıkları girişimleri de anlatmaktadır:

"Van Parti Komitesinin görevlendirmesi üzerine, Daşnak Partisi liderlerinden Kaçaznuni, Van'dan gelerek, Türkiye'deki Van Parti Komitesi'nin ve diğer parti komitelerinin, Kafkasya'da başlatılacak bir gönüllü harekâtına karşı olduklarını resmen bildirdi. Türkiye'deki Ermeniler bu girişimi kendileri için çok tehlikeli görmekteydiler. Kaçaznuni, Daşnakların genel Erzurum toplantısında alınan tarafsızlık kararına dayanarak, Daşnak Van Parti Komitesinin Türkiye'deki Ermenilerin yaşamlarını tehlikeye atmamak için, Türklere karşı yapılan her türlü harekâta bir son verilmesini talep ettiğini bildirmekteydi"¹³.

1915'te Tiflis'te yapılan Ulusal Kongre'ye verilen raporda, Türkiye'deki Ermenilerin karşı tutumu şöyle ortaya konmaktadır:

"Savaşın ilânından önce Rus hükümetini, Türkiye'deki Ermenilerin arzuları yönünde hareket ettiğimize inandırmaya çalıştık. Rus hükümeti de buna inandı, ama olay çok farklı gelişti.

Türkiye'deki Ermeniler etkinliklerimize, metodumuza ve hareket tarzımıza karşıdır ve bunları zararlı ve kendileri için yok edici bir adım olarak görmektedirler. Türkiye'deki Ermeniler, Türk vatandaşı gibi içtenlikle çalışıyorlar. Rus hükümetinin önerilerini gerçekleştirmek için giriştiğimiz tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır."¹⁴

Rapor şöyle devam ediyor:

"Daşnaksütyun Partisi'nin liderlerinden olan, Osmanlı İmparatorluğunun demokratikleşmesi ve bu imparatorluğun sınırları dahilinde bulunan ulusların kendi kendilerini yönetmeleri taraftarı bir kişi olarak tanınan Şahrikyan Efendi de etkinliklerimize karşı. Parti liderlerinden Zoryan Efendi de, bize kendi işlerimizle uğraşmamızı, Türkiye'deki Ermeni-

12 A.g.e., 360

13 A.g.e. s. 360.

14 A.g.e., s. 361.

lerin işlerine karışmamamızı söyledi. Çünkü Kafkasya Ermenilerinin etkinlikleri, Ermenistan'a bağımsızlık getirmemekle kalmayacak, eğer biz Türkiye Ermenileri sizin politikanızı izler ve desteklersek, bu bizi felâkete götürecektir. Siz bizi özgürlüğe değil, ölüme, Otonom Ermenistan'a değil, onun yıkıntılarına götüreceksiniz" demektedir¹⁵.

Rus hükümeti Ermeniler arasındaki bu anlaşmazlığı farketmiş ve Kafkasya'daki Ermenilere baskı yapmaya başlamıştır. Tiflis'teki rapor bu durumu da açıkça ortaya koymaktadır:

"Türkiye'deki Ermeniler her zaman bizim etkinliklerimize karşıydılar ve Rus hükümeti de şimdi bunu öğrenmiş bulunuyor... Kuşkusuz bu durum General Oganovskiy'in bana söylediklerine yol açacaktır. Oganovskiy şöyle diyor:

"Şimdi artık Ermeniler Rusların gözünde güvenilir kişilerdir, çünkü Rusları aldattılar, yalan söylediler ve Türkiye'deki Ermenilerin durumunu saptırdılar... Ermeniler dar ulusal çıkarlarla değil, evrensel ve beşeri çıkarlarla yönetilmelidirler... Rus hükümeti doğudaki tarihsel politikasını ve misyonunu unutmamıştır ve Ermenilerin otonom Ermenistan istek ve hayallerine göre değil, Rus devletinin çıkarlarına göre davranacaktır. Rus hükümeti Ermenilerin Türkiye'de azınlık oluşturmasını istemektedir. Ermeniler düşünce ve görüşlerini değiştirmek, otonom bir Ermenistan için değil, Rus imparatorluğunun bir vatandaşı gibi savaştıklarını açıklamak ve kanıtlamak zorundadırlar. Aksi takdirde, Ermeniler şimdiki yönelimlerini pahalıya ödeyecek ve hükümetin nezdinde, imparatorluğun tebaları arasında ilk sıralarda yer almayacaklardır"¹⁶.

Rus hükümeti, ayrıca, üzeilerine aldıkları sorumluluğu yerine getirmek, yani belirtilen sürede Türkiye'de Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde isyan çıkarmak kaydıyla, Ermeni diplomatlara sorunlarını özgürce tartışmak ve taleplerde bulunmak hakkını da veriyordu.

Bu baskılar sonucu Ruslar amaçlarına ulaştılar: Rus Askerî Bakanlığının emirleri ve planları gereğince Daşnaksütyun Partisi şuna karar verdi: Ermeni birliklerinden birisinin komutanı olan Andranik Van'a yaklaştığında, orada bulunan Daşnak savaşçıları dağlara çekilecek ve ayaklanma çıkaracaklardı. 1915 Nisanında ayaklanma planı gerçekleştirildi. Katolikos, 10.000 kadar savaşçının ayaklanmaya katıldığını belirtmektedir¹⁷.

15 a.g.e. s. 361.

16 a.g.e., s. 362.

17 a.g.e., s. 363.

Boryan olaya şöyle yaklaşmaktadır:

"Böylelikle Daşnaksütyun Partisi, çar, taht ve emperyalist Rusya'ya karşı görevini yerine getirmiş... Doğu Anadolu'daki Ermenilerin güç duruma düşmeleri için formal bir neden yaratmış oluyordu"

Boryan Daşnaksütyun Partisi'ni bu davranışından dolayı sert bir biçimde eleştirmektedir:

"Eğer, ulusal bir hareketin önderleri, objektif koşulları dikkate almadan, ...kitlelerin isteklerini ve ruh halini değerlendirmeden, yalnızca emperyalist güçlerin çıkarlarına uygun bir ayaklanma çıkarıyorsa ve yalnızca ilgili devletlerin finans-kapital çıkarlarına destek oluşturmaktan başka bir şey yapmıyorsa, bu davranış, kendi ulusuna karşı işlenmiş bir suçtur."¹⁸

"... istanbul ve Rusya Ermenileri Rus diplomasisinin itaatkâr bir silâhı olmuşlardı."¹⁹

"Tarihsel olaylar, onların uluslarına ihanet ettiklerini, çarlık yönetiminin ve emperyalist diplomasinin ajanları olduklarını göstermektedir"

Boryan ayaklanmayı şöyle değerlendirmektedir:

"Askerî harekâtların sürdürüldüğü cephe gerisinde ayaklanma çıkarmak ne demektir? Kuşkusuz ayaklanan Ermenilerin başarısı söz konusu olamazdı ve bu girişimlerinde ölümcül bir tehlikenin kendilerini beklediği su götürmez bir gerçektir. Ermeniler, Daşnaksütyun partisinin komutası altında ve onların ısrarlarıyla kendilerini çarlık Rusya'sının emperyalist amaçları uğruna feda etmekteydiler. Yalnızca sağduyudan yoksun kişiler bu anlaşmanın Ermeniler için ölümcül sonuçlarını anlayamazdı"²⁰.

"Çarlık yönetimi de gerçekte, ayaklanmanın anlamını çok iyi biliyor ve bunun "Ermenisiz Ermenistan" isteklerinin yerine gelmesiyle sonuçlanacağını önceden kestiriyordu",

Boryan, ayaklanmaya karşı Osmanlı hükümetinin aldığı tehir kararla ilişkin olarak, özetle şunları yazmaktadır:

"Askerî harekâtların yapıldığı bir cephe gerisinde 10.000 kişilik bir kitlenin isyan çıkarması, böylelikle o devletin varlığını tehlikeye düşür-

18 a.g.e., s. 36.

19 a.g.e., 371

20 A.g.e., s. 352.

mesi durumunda, o devletin de şu ilkeyi uygulaması doğaldır: Amaç, aracı haklı kılar."²¹

"Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanmak için savaşmaları tarihsel ve reel bir haktır. Fakat o devlet de bu ayaklanmayı acımasızca bastırıyorsa, bu da tarihsel ve reel bir haktır."²²

Boryan, diğer büyük devletlerin Ermenilerin bu ayaklanma sonucu uğradıkları felâketlere karşı olan tutumlarını şöyle açıklıyor:

"Uluslararası diplomatlar Ermenileri hiç düşünmüyorlardı ve yalnızca kendi "etki alanları" ve "toprak dengelemeleri" ile uğraşıyorlardı. Ermeni halkının yok olması, onları, yalnızca savaş sırasında ölen diğer milyonlarca insan kadar ilgilendiriyordu. Savaştan sonra da onların kayıpları, hükümetler bilançosunda, hukuksal bir özne olarak değil, savaşın normal sonucu olarak ortaya çıkmıştır."²³

Boryan'ın dile getirdiği bu kayıtsızlığın günümüzde büyük bir ilgiye dönüşmesinin ne denli düşündürücü olduğu ortadadır. Yine aynı biçimde, burada Boryan tarafından dile getirilen gerçeklerin, yıllar sonra, Eliev'in kitabında tamamen reddedilmesi de düşündürücüdür. Aliev, ayaklanmayla ilgili bölümde, Osmanlı devletinin, çıkan ayaklanmalarda dış güçlerin rolü olduğuna inandığını, bunun ise hiç bir temele dayanmadığını söyleyebilmektedir²⁴.

Boryan'ın kitabı, 1928 yılında, yeni kurulan Sovyet rejiminin Çarlık Rusya'sının tüm mirasını yadsıdığı ve Türkiye ile ilişkilerin en sıcak olduğu dönemde yazılmıştır ve o günkü politik ortama uygun düşmektedir ve buna göre değerlendirilmelidir.

21 A.g.e., s. 363.

22 A.g.e., 365.

23 A.g.e., 369.

24 G.2. Aliev. Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok. Moskova, 1976, s. 276.